

ПОЕЗИЈА КАО СРЕДСТВО ЗА ПАМЋЕЊЕ ИМЕНА И ПОЛОЖАЈА ЗВЕЗДА И САЗВЕЖЂА: ИБН ЕЛ СУФИЈЕВА ПЕСМА О САЗВЕЖЂИМА

СВЕТЛАНА М. ПЕРОВИЋ

Независни истраживач, доктор филолошких наука
E-mail: svetlanaperovic990@gmail.com

Резиме: Циљ овог рада је представљање римоване прозе као средства за лакше памћење имена и положаја звезда и сазвежђа у историји арапске астрономије, што је уско повезано с природом арапског језика, усменом традицијом и положајем поезије и риме у књижевности и у арапском друштву уопште. Након кратког осврта на историју римоване прозе, дефиницију термина "урџуза" и теорије о аутору и настанку ове урџузе, у раду ће се наћи преводи одабраних стихова којима се сликовито приказује структура Ибн ел Суфије *Урџузе о сазвежђима* и подаци који се у њој могу пронаћи.

Кључне речи: историја астрономије, арапска књижевност, арапска поезија, римовани уџбеници, Ибн ел Суфи, *Урџуза о сазвежђима*, *Трактат о звездама стајачицама*

1. РИМА У АРАПСКОЈ УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ И ПИСАНИМ ДЕЛИМА

Од најранијих времена арапска усмена традиција је користила прозу, поезију и римовану прозу (ар. *sağ*) као облике изражавања. Арабљани су највише ценили поезију сматрајући је уређеним говором, који је због свог метра, ритма и риме, омогућавао лакше памћење и поузданије преношење информација усменим путем. Поред народних приповедања, најбитнији догађаји из периода пре ислама су били и опевани, а песме су се преносиле с колена на колена са много мање измена у односу на прозне приче (Рејнолдс 2022, 48, 49).

Као мешавина прозе и поезије се у беседништву развијала римована проза и веома су се ценили они који су могли да римују своје говоре. Рима се сматрала најплеменитијом формом уметности, а с доласком ислама рима и римована проза су постале главне стилске одлике *Курана*. Према традицији, Мухамед је рецитовао *Куран* почевши са: "*iqra' bi-smi rabbika*" што се данас преводи као "читај у име Господа свога" или "учи у име Господа свога". "Учи" је бољи превод јер "учи" има и значење "рецитуј" што је изворно значење арапског императива "*iqra'*". Оваквим почетком се наглашава значај поезије и римоване прозе, као и значај памћења и рецитовања стихова или *ајета*, како се називају стихови у Ку-

рану. Пошто је сам Посланик био неписмен, усмено преношење се рецитовањем наставило све до записивања *Курана* десетак година након Мухамедове смрти, у време трећег правоверног халифе Османа (644-656). Упркос записивању, традиција учења куранског текста напамет се задржала до данас, а они који запамте *Куран* у целости се називају *хафиз*. Записивањем *Курана* и народних предања, беседа и народне поезије, усмена традиција је постала и писана, а значај римоване прозе се пренео и на писане текстове. Народи који су примили ислам су се такође одмах упознавали и са римом и њеним местом у арапском језику. Арапски учењаци су организовали забележену поезију по збиркама према рими, то јест сугласницима на који су се стихови завршавали. И лексикографи су се досетили да би могли да искористе риму у распоређивању одредница у речницима, па су тако настали римовани речници у којима се појмови траже према крајњем сугласнику, а одреднице и њихове дефиниције се уче напамет захваљујући римовању. Рима и римована проза су се прошириле и на друге жанрове арапске књижевности у средњем веку, а усмена традиција се осликала и у педагошким праксама, те су писани уџбеници који су се римовали како би ученици лакше запамтили градиво. Ово се посебно дуго задржало у уџбеницима из области граматике (Рејнолдс 2022, 48-50; Херцог 2012, 630).

За нас су и за овај рад су најбитнији римовани текстови о сазвежђима који су служили за лакше памћење одређених информација о небеским телима и њиховом кретању. Једна од најпознатијих песама из области астрономије је Ибн ел Суфијева *Урџуза о сазвежђима* или *Песма о сазвежђима*, али ћемо поменути и: Ибн Маџидове (умро око 1500) урџузе о звездама које се користе за навигацију, алманах у стиховима Мухамеда ел Кадија у XIX веку и поему о годишњим добима, зодијакалним сазвежђима и звездама Мухамеда ибн Шахвана из XX века (Вариско 2022, 377-388).

2. УРЏУЗА О САЗВЕЖЂИМА

Урџуза (ар. *urǧūza*) је песничка форма из класичне арапске поезије која се састоји од *реџеза*, најједноставнијег метра развијеног из римоване прозе. Урџузе су се често користиле како би се подаци из разних научних области, укључујући математику, астрономију, граматiku, музику, историју и медицину, лакше запамтили (Мејсами и Старки 1998, 645, 646; Контадини 2006, 47).

Урџуза о сазвежђима (ар. *ʾUrǧūza fī suwar al-kawākib at-tābita*) се данас штампа уз критичко издање *Трактата о звездама стајачицама* који је Абдурахман ел Суфи саставио 964. године, али се кроз историју углавном преписивала засебно. Прославила се по богато ислустрованом рукопису из XIII века који се чува у музеју Резе Абасија у Техерану. Овај рукопис се назива *Суфијева посланица о сазвежђима* (ар. *Risālat aṣ-Ṣūfī fī al-kawākib*). По Кифтију је Абдурахман ел Суфи лично творац урџузе што би значило да је настала у X веку, али је то генерално неприхваћена идеја. Друга теорија као творца помиње песника и астронома Абу Алија ибн Хусејна ел Суфија који је умро 1136. године. А трећа и уједно најприхваћенија теорија је да је урџузу написао Суфијев син Ибн ел Суфи (Кери 2001, 59). Сам песник пред крај урџузе каже да је спевао у стиху оно што је његов отац рекао у прози: "Наш отац их спомену у књизи те за њих ваља свако да зна" (Стругаревић 2017, 119).

Римовани текст урџузе прати садржај Суфијевог *Трактата о звездама стајачицама*, те има 48 поглавља, по један за свако сазвежђе и скоро 500 стихова. Песник на почетку помиње владара мецену и Абдурахмана ел Суфија. Каже да је одговоре на питања о звездама преузео од онога који зна, додавши томе своје песничке вештине. Хеленистичка номенклатура звезда и астеризама се у великој мери занемарује и наводе се називе из традиционалне арабљанске астрономије. С друге стране, илустрације, када их има, приказују сазвежђа по узору на хеленистичку иконографију (Стругаревић 2017, 119; Контадини 2006, 47).

Да бисмо показали на примерима који се подаци налазе у урџузи, шта је све требало запамтити и којим редоследом су подаци наведени, одлучили смо да преведемо неколико краћих поглавља. Римовање као на арапском, било је немогуће постићи не променивши драстично значење стихова. У наставку прво следи транскрипција стихова са арапског и превод стихова који се односе на сазвежђе Ждребета. Полустихови су одвојени цртом, а слогови који се римују су подвучени, из чега се лако види да се римују полустихови што важи за урџузу у целисти.

"*Tatba 'ahu kawākib ṣuḡār — ḥafiyya laysat lahā 'anwār*
Ka-'annah ar-rasm' idā ar-rasm dāras — ya 'rifuhā ar-rūm bi-qīṭa 'a al-faras
Lam ya'tinā fihi 'an al-'a'arāb — šay' min al-'asmā' wa al-'alqāb"
(Ibn aṣ-Ṣuḥfī, 1981, 14), у преводу:

"Затим следе мале, тамне звезде, међу којима нема сјајних
Као да је цртеж онога ко цртање учи; Византинци га зову Део коња
Од Арабљана нам о њему није стигло ни једно име ни надимак"
(Перовић 2025, 18).

За Ждребетом следе преводи три одабрана поглавља с мањим бројем стихова: Херкул или Онај који клечи на колену са северне небеске хемисфере, Лав од зодијакалних сазвежђа и Мали пас са јужне хемисфере.

*Онај који клечи на колену*⁹³

Помињемо Онога који клечи на колену и све што је речено о његовом сазвежђу

Прва од његових звезда која се помиње је звезда на челу или на обрви

Арабљани је зову Пастиров пас, а близу ње ка истоку је сјајна звезда позната као Пастир; она је најсјајнија и налази се изнад главе Кротитеља змије⁹⁴

Касније ћемо поменути оне које су на Кротитељу змије а има их пуно

Звезде које следе се истичу по слабом сјају и бројности

Називају се Северни низ и полазе од Просјакове посуде⁹⁵

Ове звезде се помињу на рукама и на грудима овог сазвежђа.

Лав

После Рака следи зодијак Лава с пуно сјајних звезда

Међу њима је звезда која се зове Краљевска⁹⁶ и једна је од најсјајнијих на небу

93 Назив за Херкула; дослован превод имена које користи Птоlemeј у *Алмагесту*: Ἑρкулᾶσι или *Τὸ ἐν ῥόνασιν* (Хајберг 1903, 52).

94 Назив за Змијоношу, арабизована строгрчка идеја о фигури која носи змију.

95 Арабљански назив за сазвежђе Северне круне.

96 На арапском *al-Malikiyy* је дослован превод грчког имена Βασιλικός за звезду Регул.

Грци тврде да је лавље срце, а за њом следе звезде као блистави бисери,
збијене као да су облаци, код Арабљана познате као Чело
За њима следи Грива коју чине две звезде познате и као Харатан⁹⁷
Оне су обе Месечеве станице; међу звездама Лава су и оне изнад рамена
које Арабљани зову Лавље срце, а за њима следи сјајна звезда
чији је сјај жут и зове се Промена; изнад ње су начичкане звезде,
тамне, ситна небеска тела позната као Чекиње или Плетеница⁹⁸.

Мањи пас

Затим следи пас који се назива мањим, једна тамна и једна сјајна звезда
Заједно се називају Шапа, а сјајнија расипа блиставу светлост
Зове се и Мрљава и Заслепљена, а писци је убрајају у кишоносне звезде⁹⁹
Назива се и Крмељива, нек се зна, а тамнија се зове Мирзам¹⁰⁰
Арабљани је називају Крмељива Шири¹⁰¹ јер тврде да јој је око крмељиво.

97 Непознато значење. У речницима се не наводи осим као име ових звезда.

98 Преведена имена Чело, Грива и Промена су Месечеве станице *al-Ġabha*, *az-Zubra* и *aṣ-Ṣarfā*; Лавље срце (ар. *Kabīd al-'asad* или *Qalb al-'asad*) се налази ван птоlemeјског сазвежђа Лава; Чекиње или Плетеница су назив за данашње сазвежђе Береникине косе.

99 Ове две звезде се називају Савијена лавља шапа (ар. *Dirā' al-'asad al-maqbūda*) како би се разликовале од Испружене шапе (ар. *Dirā' al-mabsūta*) коју чине Кастор и Полукс на главама Близанаца. Према Суфију преносиоци традиције греше када их убрајају у Месечеве станице јер Месец не иде даље од Испружене шапе (Суфи 1981, 293). Ово је један од доказа да су у Суфијево време Месечеве станице и кишоносне звезде биле попутно изједначене, али то не значи да Савијена лавља шапа није била део система *al-'anwā'*.

100 Суфи каже да се овим именом називају све звезде које претходе некој сјајној звезди (Суфи 1981, 269). Име на арапском дословно значи конач или уже, али у персијском језику означава принца престолонаследника те отуда ово значење.

101 Суфи објашњава ово име небеским митом из преисламске Арабије. Наиме, Сухејл (Канопус) и Џавза (арабљанско сазвежђе на месту Ориона) су се венчали, а Сухејл је пао на њу и поломио јој кичму. Из страха од освете побегао је далеко на југ са средине неба, да га не пронађу. Једна од његових сестара је прешла преко реке (Млечног пута) да му буде ближе па се назива Јужна Шири или Шири која је прешла реку (то је Сиријус), а друга је остала северно од млечног пута па се назива Северна Шири. Толико је плакала за братом да јој је око увек крмељиво па се назива и Крмељива Шири (Суфи 1981, 288–289). Сиријус и Процион се налазе западно и источно од Млечног пута, али је Сиријус пре око 50 000 година био на другој страни. Он се веома споро креће у односу на небеску позадину јер је ближи Земљи у односу на остале звезде па је тако, у неком тренутку, привидно "прешао реку" (Адамс 2018). Наравно, немогуће је тврдити да је арабљански мит довољно стар да опише овај астрономски догађај, али га је, можда за нека будућа истраживања, веома занимљиво поменути.

ЛИТЕРАТУРА

- Adams: 2018, *Jawza', Snow queen of the Arabs*, <http://onesky.arizona.edu/2015/12/jawza-snow-queen-of-the-arabs/> [линк исправан 30.05.2025].
- Contadini Anna: 2006, A Question in Arab Painting: The Ibn Al-Sufi Manuscript in Tehran and Its Art-Historical Connections, *Muqarnas*, 23, 47-84.
- Heiberg, J.: 1903, *Claudii Ptolemae Opera quae exstant omnia, Volumen I: Syntaxis Mathematica, Pars II, Libros VII-XIII*, Leipzig, B. G. Teubner Verlag.
- Herzog Thomas: 2012, Orality and the Tradition of Arabic Epic Storytelling, in: *Medieval Oral Literature*, Berlin, De Gruyter, 627-649.
- Кери: 2001, *Painting The Stars In A Century Of Change: A thirteenth-century copy of al-Sūfi's Treatise on the Fixed Stars*, British Library Or. 5323, PhD Thesis, School of Oriental and African Studies.
- Meisami, J. S., Starkey, P.: 1998, *Encyclopedia of Arabic Literature*, New York & London, Routledge.
- Перовић Светлана М.: 2025, *Астрономска терминологија и домаћај арапске астрономије у Трактату о звездама стајачицама (Šuwar al-kawākib at-ṭābita) Абдурахмана Суфија уз превод дела на српски језик*, Докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду (необјављена).
- Reynolds Dwight F.: 2022, Rhyme in Arabic Oral Poetry, in: *Rhyme and Rhyming Verbal Art, Language and Song*, 47-62.
- Strugarević Svetlana M. (Perović): 2017, Traktat o nepokretnim ili fiksiranim zvjezdama od Abdrahmana Sufije, *Živa baština: Časopis za filozofiju i gnozu*, III(8), 112-123.
- Суфи 1981: 'Abd ar-Raḥmān Aṣ-Ṣūfī. *Kitāb šuwar al-kawākib at-ṭamāniya wa al-'arba'in*. Bayrūt: Dār al-'afāq al-ġadida.
- Varisco Daniel M.: 2022, *Seasonal Knowledge and the Almanac Traditions in the Arab Gulf*, Cham, Palgrave Macmillan.

POETRY AS A TOOL FOR MEMORIZING THE NAMES AND THE POSITIONS OF THE STARS AND CONSTELLATIONS: IBN AL-SUFI'S POEM ABOUT FIXED STARS

The aim of this paper is to present rhymed prose as a tool of facilitating the memorization of the names and positions of stars and constellations throughout the history of Arabic astronomy. This approach is closely linked to the characteristics of the Arabic language, the oral tradition, and the significance of poetry and rhyme in both literature and Arab society. Following a brief review of the history of rhymed prose, the paper will define the term "urjuzah" and explore theories regarding its authorship and origin. Additionally, it will provide translations of selected verses to illustrate the structure of Ibn al-Sufi's *Urjuzah on the constellations* and the information contained within it.

Keywords: history of astronomy, Arabic literature, Arabic astronomy, Arabic poetry, Ibn al-Sufi, *Urjuzah on the constellations*, *Book of fixed stars*